

PODJELA KOSOVA I STATUS (KOSOVSKE) MITROVICE

Tomislav Fresl

*Poslijediplomski specijalistički studij
Regionalne komparativne studije
Srednje i Jugoistočne Europe,
Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

1. Uvod

Formalno, Kosovo je nezavisna država, priznata od Republike Hrvatske, zemlje čiji sam državljanin, pa se naslov teme ovoga rada može činiti neprimjerenim. Vjerojatno nam se ne bi svidjelo da tema nekog rada bude, na primjer, podjela Republike Hrvatske. No ako se ne radi o političkom programu, već o stručnoj ili znanstvenoj analizi nekog političkog problema, tada zamišljene prepreke tematiziranju podjele u stvarnosti ionako oštro podijeljene zemlje – smatram uklonjenima. Uostalom, bez obzira na romantične percepcije povijesti nacija i država pisanih na “tvrdoj stini”, smatram da nam baš povijest jasno pokazuje da ni države ni njihove granice ipak nisu “zapisane u kamenu”, da ostanemo vjerni metafori.

Ovaj rad ni u kojem slučaju ne vidim kao prijedlog rješenja “kosovskog problema”. Ne samo stoga što bi to moglo biti pretenciozno već stoga što su moje ambicije vezane uz ovu temu jednostavno drugačije prirode. O podjeli te nekadašnje jugoslavenske pokrajine bilo je

govora prije jednostranog proglašenja neovisnosti, u srpskoj, ali i u međunarodnoj javnosti. Danas, gotovo četiri godine nakon uspostavljanja kosovske države, ona je u bitnome podijeljena, samo ne formalno. U (sjevernome) dijelu Kosova, nastanjenom etnički homogenim srpskim stanovništvom, kosovska vlada ima vrlo malo utjecaja, kako na društveno-politički tako i na gospodarski život tog dijela zemlje. Srpski dinar sasvim je uobičajeno platno sredstvo, a većina Srba odbija sudjelovati na izborima raspisanim u Prištini, odbijajući time doprinijeti legitimnosti kosovskih institucija. Nad graničnim prijelazima prema Srbiji, ondje gdje su Srbi većina, centralna vlast nema kontrolu, a pri svakom pokušaju KFOR-a da se ona uspostavi dolazi do nereda i sukoba s lokalnim stanovništvom. Pa ipak, Kosovo je priznalo 85 država svijeta,¹ među kojima i svjet-

¹ Taj se broj mijenja, odnosno raste sa svakim novim priznanjem Kosova kao nezavisne države. Valja pritom imati na umu da je u 2011. godini tek manji broj novih država priznao Kosovo.

ski značajne poput SAD-a, Velike Britanije, Francuske i Njemačke. Međutim to istovremeno znači da više od 100 država članica UN-a nije priznalo neovisnost te zemlje. Nije je priznala Rusija, nije ni Kina, Indija i Španjolska. Srbija onemogućuje pristup Kosova međunarodnim organizacijama, opstruirajući čak i neformalne sastanke čelnika zemalja na koje su pozvani kosovski predstavnici.²

Čak i ako se prema tim problemima postavimo kao apsolviranima samom činjenicom da Kosovo ima svoje granice, vojsku, policiju, zastavu i himnu, a sve drugo odbacimo kao frustracije, strahove i neprihvatanje realnosti od strane srpske političke elite i drugih zemalja koje u kosovskoj neovisnosti vide opasan presedan, kratak pregled povijesti kosovskog problema, analizu sadašnjeg stanja i eventualne naznake mogućeg budućeg razvoja smatram temom vrijednom pažnje. Što Kosovo u povijesnom, geografskom i političkom smislu jest, odnosno što ga je omeđilo današnjim granicama? Zašto su se uopće pojavile ideje o podjeli Kosova u srpskoj eliti, prvenstveno intelektualnoj, i kakve (je) to posljedice ima(lo) na politiku Srbije (vanjsku ili unutarnju?) prema tom pitanju? Koliko je Kosovo suvereno na cijelom svojem teritoriju? Kakav je u tom kontekstu status grada Mitrovice, kao mjesta najizrazitije simboličke i stvarne podjele? Na koncu, bi li podjela Kosova,

faktička ili hipotetska, bila srpska politička pobjeda i izvlačenje maksimuma iz izgubljene bitke ili bi baš takav rezultat značio prihvatanje poraza i gubitka ostalog dijela tog teritorija koji smatraju dijelom svoje zemlje? To su dakle pitanja na koja ću potražiti odgovore pišući retke koji slijede.

2. Kosovo – ime, prostor, značenje

Kosovo je država stara tek nešto manje od četiri godine i nikada prije ni u kojem obliku nije postojalo kao država. Ne obezvređujući time prošlost područja koje danas obuhvaća, važno je imati na umu da je “povijest Kosova” nezahvalna tema. No u taj poduhvat upustio se Noel Malcolm,³ čija mi je knjiga *Kratka povijest Kosova* (Malcolm, 2000) bila važan, ali ne i jedini izvor u pisanju ova- ga dijela rada.

Omeđen visokim planinama, dobar dio današnjeg teritorija Republike Kosovo zapravo je jedna velika visoravan, zbog čega sasvim sigurno čini geografsku cjelinu. To nije nevažno u kontekstu razgovora o “prirodnim”, “etničkim”, “povijesnim” ili pak “administrativnim” granicama, dakle o svim vrstama međa na koje se pozivamo kada su tema granice. Promatrajući političku stvarnost Europe, pa i svijeta, teško da neki od tih kriterija omeđivanja država možemo proglašiti važnijim od drugog. Katkad preteže jedan, katkad drugi, a najčešće je riječ o kombinaciji tih, kao i nekih nespomenutih faktora. Kako bilo, u političko-teritorijalnom smislu Kosovo danas obuhvaća područja koja nisu, naravno, oduvijek nazivana kosovskim imenom. Valja pri-

² Na primjer, u ožujku 2010. je u Brdu kod Kranja organiziran skup čelnika zemalja Jugoistočne Europe na kojem je srbijanski predsjednik Tadić odbio sudjelovati jer je bio pozvan i premijer Kosova Hashim Taci. Tadić je također odlučio da neće sudjelovati na skupu šefova država Središnje i Jugoistočne Europe koji se u svibnju 2011. održao u Varšavi jer je Kosovo bilo tretirano kao nezavisna i ravnopravna država.

³ Noel Malcolm (rođen 1956) diplomirao je engleski jezik i književnost, a doktorirao povijest na Sveučilištu Cambridge. Živi i radi u Londonu.

tom reći da to samo po sebi ne govori ništa više nego kada bismo ustanovili da nije oduvijek bilo “francusko” ono što danas čini Francusku ili bilo koju drugu zemlju koju bismo izabrali. No ovdje treba dodati da protivno uobičajenoj slici Srednje, Istočne i Jugoistočne Europe gdje nacije tvore države, a ne države nacije⁴ (kao u Zapadnoj Europi), Kosovo nije stvoreno kao rezultat dugotrajne težnje “Kosovara”, odnosno “imenovane ljudske populacije na istom povijesnom teritoriju, sa zajedničkim mitovima i povijesnim sjećanjima, masovnom, javnom kulturom, zajedničkim gospodarstvom i istim zakonskim pravima i obvezama svojih pripadnika” (Smith, 1991: 14; navedeno prema Cipek i Vrandečić, 2007: 20-21), kako naciju defini- ra Anthony D. Smith. Kosovo kao nezavisna država nastalo je pod albanskom nacionalnom zastavom, bez obzira na to što službena kosovska zastava albanskoj nije ni slična. Mislim da ovom prilikom nije nužno baviti se prirodom kosovsko- albanskog identiteta, već želim ustvrditi da je “Kosovo” kao pojam donedavno sadržavalo mnogo više geografskog nego političkog, barem u komparaciji s drugim državama tog dijela Europe. Možda nam o tome ponešto govori i činjenica da osim države postoji još nekoliko isto- imenih mjesta u Jugoistočnoj Europi, pa tako selo Kosovo možemo naći (i) u Dalmaciji. Kako se čini, ime je dobilo po ptici kos, a sve do 1389. godine i Kosovske bitke srpsko srednjovjekovlje (ili barem zapisi što su ostali iz tog vremena) ne poznaje Kosovo kao teritorijalni naziv cjelokupnog područja. Bitka se odvila na Kosovskom polju, postoje zapisi i o

⁴ To je, dakako, pojednostavljena slika nastajanja nacija na ovim prostorima, no vrlo uobičajena u politološkoj literaturi.

maloj ranoosmanskoj administrativnoj jedinici nazivanoj kosovskim imenom, a Kosovo se spominje i kao davni rudarski gradić negdje na tom području. Zapadni pak dio današnjeg Kosova Srbi nazivaju Metohijom. To ime potječe od grčko- bizantske riječi *metochia* koja označava – manastirsko imanje. Radi se dakle o području na kojem su srpski srednjovjekovni vladari dodjeljivali zemlju pravoslavnim manastirima. Albanci taj naziv ne prihvaćaju i ne upotrebljavaju “jer smatraju da implicira identitet samog teritorija...” (Malcolm, 2000: 51). Nisu daleko od istine. Nesumnjivim smatram da se naziv upotrebljavao, između ostalog, da bi se dokazala pripadnost područja pravoslavlju i srpstvu, što, s druge strane, ne znači da bi i nama automatski trebao biti neprihvatljiv. U ovome ću radu ipak prvenstveno upotrebljavati naziv Kosovo za cijelo područje države, ako ni zbog čega drugog, onda zbog toga što sam državljani zemlje koja je Kosovo priznala neovisnim, kako sam već napomenuo na početku. Nije naodmet reći da i Albanci imaju svoj naziv za Metohiju – Dukagjinit. U prijevodu bi to bila Dukagjinska visoravan, po vladarskoj porodici koja je u srednjem vijeku upravljala velikim dijelom sjevera današnje Albanije i spomenutog dijela Kosova. Takvo se identificiranje teritorija ni po čemu ne razlikuje od onog sa srpske strane. U svakom slučaju, na cijelom su se tom području kroz stoljeća izmjenjivali i miješali razni narodi i vlasti. Od Dardanaca (tračko-ilirskog plemena) preko Rimljana do Slavena, Bizanta i Turaka, Srba i Albanaca (Arbanasa), Austrijanaca, katolika, muslimana, pravoslavaca, Bugara i drugih. Neki se od nabrojanih identiteta preklapaju, neki su se sukobljavali i isključivali, a većina sadrži mnogobrojne elemente “onog drugog”, ma koliko bili

to što jesu baš nasuprot drugom ili zato što su različiti od “drugog”. Drugim riječima, Kosovo su naseljavali mnogi i mnogi su njime vladali. Što zbog rudnih bogatstava, što zbog geografskog položaja, ma koliko ono bilo “izgubljeno srce Balkana” (*ibid.*: 49), to je (danas) gusto naseljeno područje uvijek bilo cilj osvajanja. Pod srpskom vlašću, do 1912. i ponovnog zauzimanja, Kosovo je bilo tek nešto više od 200 godina. To nije kratko razdoblje, ali još teže bi ga bilo nazvati dugim ako znamo da je Kosovo bilo dijelom Otomanskog Imperija, uz kraće prekide, više od 500 godina. Za to su vrijeme s Turcima surađivali i protiv njih dizali bune i Albanci i Srbi, u različitim okolnostima, a osobito čvrsta bila je suradnja planinskih klanova Albanaca i crnogorskih Slavena,⁵ koji su dijelili i mnogošto drugo osim strane u bitkama. Govorim o običajima, načinu života, pa i etničkom miješanju ženidbama. U to je vrijeme današnje Kosovo bilo dijelom različitih sandžaka i vilajeta, turskih upravnih teritorijalnih jedinica. Tako je od 1881. do 1912. Kosovski vilajet obuhvaćao i velik dio Sandžaka te Makedonije. Godine 1912. pobjedom u Prvom balkanskom ratu Srbija osvaja Kosovo ili, iz srpske etnocentrične perspektive, oslobađa ga turskog ropstva. To nije nimalo specifično za Srbiju, jer u to su vrijeme teritorijalna osvajanja i teritorijalna “zaokruživanja” nacionalnih država bila sasvim legitimna politička aspiracija. U tom kontekstu ne vrednujem srpski dolazak/povratak na Kosovo ni pozitivnim ni negativnim, već želim ukazati

⁵ Tako sam ih nazvao jer nema prostora, a ni bitnih razloga zbog kojih bih ovdje objašnjavao složenost crnogorsko-srpskog identiteta plemena Vasojevića i drugih. Za više informacija vidi Banac, 1995.

na različito viđenje istog događaja, na činjenicu da ono što jednima izgleda kao oslobođenje, drugima je (nova) okupacija. Nije mi namjera presuditi u ovom slučaju, ali vrijedi primijetiti da su mnogi autori, pišući o navedenoj godini prijelomnici, nastojali učiniti upravo to. Rasprave pak o etničkom karakteru Kosova uglavnom se svode na pitanja poput “tko je prije došao?”, “tko je koga i u kojem broju otjerao?”, “tko je koga, gdje i na čiju štetu naseljavao?”. Smatram da me traženje odgovora na ta pitanja ne bi daleko odvelo. Ne samo zbog prostornog ograničenja ovog rada i zbog zahtjevnosti istraživanja i proučavanja problema, već prvenstveno zbog činjenice da su se demografski omjeri jednih, drugih i svih ostalih mijenjali, da su se i Albanci i Srbi i Turci odseljavali i vraćali, naseljavali “svoje” i protjerivali “tuđe”. Danas je političko-demografska činjenica da nikada u povijesti na tom području Albanaca nije bilo u većem apsolutnom, osobito relativnom broju, kao ni manje Srba, barem kada je u pitanju udio u ukupnom broju stanovnika.

Za Albance Kosovo je prvenstveno životni prostor. Ako pogledamo etničku kartu (karta 1, vidi priloge na kraju) tog dijela Balkana, lako možemo uočiti etnički kontinuitet i homogenost, od Albanije preko Kosova i zapadne Makedonije do južne Srbije. Kosovo je dio tog mozaika, čime ne insinuiram, a još manje predviđam bilo kakvu političko-teritorijalnu integraciju Albanaca toga područja. Za Srbe, s druge strane, ono ima sasvim drugačije značenje. Slušajući o toj “južnoj srpskoj pokrajini” bilo beogradske intelektualce bilo seljake iz središnje Srbije, a imao sam priliku razgovarati i s jednima i s drugima, stječe se dojam da je Kosovo jednostavno “oduvijek srpsko”, da je to “kolijevka srpske

države” i “srce srpskog naroda”. Ako odstranimo patetičan prizvuk tih navoda, ostaje nam promotriti što to znači, odnosno što Kosovo čini gotovo mitskim simbolom srpstva. Naime smatram da ovdje uopće nije riječ (samo) o teritoriju u onom smislu u kojem se obično misli kada se raspravlja o nacijama, nacionalizmima i njima (navodno) imanentnoj težnji za teritorijalnim širenjem. Kosovo je u ovom slučaju više “oltar Domovine” nego domovina. Ono je mjesto na kojem Srbi (više) ne žive u značajnijem broju, ali koje “živi” u Srbima. Iako sam svjestan da patetika, osim citirana, ne bi smjela imati prostora u ovakvome radu, katkad mi se čini da se od nje ne može pobjeći kada se govori o ovoj temi. Ne zato što bih želio biti ciničan, a ni zato što bih dijelio emocije vezane uz Kosovo sa srpskim narodom, već iz jednostavnog razloga što je toliko iracionalnosti i snažnih emocija teško drugačije predočiti. Svakako bi bilo pogrešno tvrditi da nema i sasvim logičnih, racionalnih elemenata u srpskoj argumentaciji protiv kosovske neovisnosti, ali cilj je ovog dijela rada prikazati što Kosovo jest. Zato stavljam naglasak na činjenicu da ono (osobito za Srbe) nije samo prostor, nisu samo rude, kuće i manastiri, nisu planine, Ibar ni Bijeli Drim. Na spomenutoj bici na Kosovu polju s Turcima 1389. godine i na u tu bitku uvrštenom porazu, pobjedi, izdaji, propasti, a više od svega junačkoj borbi i žrtvi sazdan je tzv. kosovski mit kao “konstitutivni mit srpske nacije”, kako to u svom tekstu “Perceptions of the State in Russia and Serbia: The Role of Ideas in Soviet and Yugoslav Collapse” kazuje profesor Veljko Vujačić. Taj mit hranio je srpski nacionalizam od 80-ih godina prošlog stoljeća (a i kroz cijelo devetnaesto), proveo je Srbiju kroz četiri rata u 90-ima i na koncu ne

dopušta zatvaranje jednog složenog povijesnog poglavlja koje bismo mogli nazvati “raspad Jugoslavije”. Razumljivo, za Srbiju je problem s Kosovom kompliciraniji, teži i bolniji utoliko što ga ne vide tek kao još jednu secesionističku bivšu jugoslavensku federalnu jedinicu, već kao integralni dio Srbije. Dakle za njih neovisnost Kosova nije dio procesa raspada Jugoslavije, već dezintegracije same Srbije.

Današnje Kosovo “nacrtano” je 1945. godine kao, uostalom, i sve druge bivše jugoslavenske republike i pokrajine. U srpskom javnom diskursu često se može čuti da su te granice (granice republika i pokrajina) samo “administrativne” te da su ih iscrtali komunistički vlastodršci, ne vodeći dovoljno računa o povijesnim, etničkim i inim kriterijima. Apstrahiramo li moje neslaganje s potonjom tvrdnjom,⁶ svejedno možemo mirno ustvrditi da nema granica koje na neki način nisu “administrativne”. Rijeka, na primjer, kao “prirodna granica” između dvije države, ako ćemo o prirodi, dijeli tek dvije obale te rijeke. Ona postaje granicom onda kada je mi takvom učinimo. Etnički i povijesni faktori u određivanju granica značaj također dobivaju tek za stolom ili na bojnopolju. Granice određuju ljudi, u pravilu ratni pobjednici, a to su u 2. svjetskom ratu na ovom području bili partizani, komunisti. Jugoslaviju su sastavili od šest republika i

⁶ Granice jugoslavenskih republika, danas država, smatram sasvim korektnom kombinacijom geografskih, povijesnih i etničkih faktora. Naravno da je moglo biti drugačije, a argumentacije u prilog ovoj ili onoj ideji o “pravednosti” granica ovdje smatram bespredmetnim. Jednom utvrđene granice teško se mijenjaju bez nasilja, o čemu svjedoče ratovi na području bivše Jugoslavije.

dviju autonomnih pokrajina unutar Srbije. Jedna od njih bila je i Kosovo, u svojim današnjim granicama. Ne dvojim da bi se o sadržaju političko-geografskog pojma “Kosovo”, povijesti i genezi teritorijalnog oblika te percepciji tog područja od strane Albanaca i Srba imalo još štošta dodati. Nastojat ću to učiniti u sljedećim poglavljima.

3. Podjela Kosova – ideja, inicijatori, protivnici, argumenti “za i “protiv”

Jugoslaviju se ne može dijeliti. Hrvatska i Slovenija secesionističke su republike koje nemaju pravo “napustiti” suverenu državu, međunarodno priznatu u njenim granicama. Ako je ipak napuštaju, tj. ako Hrvati i Slovenci žele svoje države, tada srpski narod u Hrvatskoj ima pravo na samoodređenje i na ostanak u Jugoslaviji. Ako na to ipak nema pravo, jer su nositelji samoodređenja republike, a ne narodi kao takvi, onda i Srbija ostaje cjelovita u svojim “avnojevskim” granicama, kako je ustvrdila Badinterova komisija. Kosovo dakle nema pravo na odvajanje, autonomne pokrajine nisu isto što i republike. Ako to kosovskim Albancima ipak uspije, a Srbija taj čin smatra nelegalnim, Srbi na Kosovu imaju jednako pravo odvojiti se od na taj način odcijepljenog Kosova i ostati u Srbiji.

Tako se, ukratko, može sažeti logika podjele Kosova iz srpske perspektive. Djeluje kao svojevrсна “slamka spasa”, kao zadnje za što je moguće uhvatiti se i ne doživjeti potpun poraz. No ideja o podjeli nije se prvi put pojavila tek nakon kosovske neovisnosti. Dobrica Ćosić, poznati srpski pisac, ideolog, pa i “otac nacije”, kako su ga znali nazivati, mnogo prije otvorenog ratnog sukoba 1999. godine spominjao je mogućnost podjele kao najbolje rješenje proble-

ma.⁷ On nipošto nije jedini srpski intelektualac koji kompromis i trajni(ji) mir vidi baš na taj način. O podjeli je pisao i dr. Slaviša Orlović u svom članku “Kosovo i Metohija – između obećane nezavisnosti i faktične podele”.⁸ Da ne bismo zašli u nepotrebno nabranje onih koji su podjelu spominjali tiho, glasno ili pak pisali o njoj smatrajući je jedinim realnim i poželjnim rješenjem koje bi dugoročno zadovoljilo obje strane, istražimo bit te ideje.

Zašto podjela? Zašto ne cijelo Kosovo? Kako to da uvaženi srpski intelektualci, a u slučaju Dobrice Ćosića i neosporavani “patrioti”, od “kolijevke srpske države” traže samo komadić? Odgovor možemo naći u brojkama. Konkretnije u činjenici da Kosovo ima malo više od dva milijuna stanovnika i da su od toga dva milijuna albanske nacionalnosti. Službenog popisa stanovništva na Kosovu nema od 1991, ali ako znamo da je tada Srba bilo oko 10% ili 200 000, a da ih je nakon završetka NATO-ove intervencije u lipnju 1999. ostalo upola manje (prema podacima iz *The Independent International Commission on Kosovo*, 2000), tada nije teško zaključiti na što se ta logika brojeva odnosi. Strah od velikog nataliteta i rasta udjela albanskog stanovništva ne samo na Kosovu već i u Srbiji ako taj teritorij zadrži potaknuo je neke da gubitak Kosova počnu promatrati u drugačijem svjetlu. Tako je Dobrica Ćosić 2008. godine na predavanju jedne svoje knjige izjavio: “Treba spasiti što se spašiti može, što prije oslo-

⁷ <http://feral.audiolinux.com/tpl/weekly1/article.tpl?IdLanguage=7&NrIssue=1168&NrSection=15&NrArticle=17525>, pristupljeno 2. 5. 2010.

⁸ <http://www.politikolog.com/files/Podela%20Kosova.pdf>, pristupljeno 20. 4. 2010.

boditi Srbiju Kosova, kako bi mlada pokoljenja mogla živjeti u Srbiji koju više nitko neće moći dijeliti i ponižavati.”⁹ To me pomalo podsjeća na izjavu jednog studenta u (sjevernoj) Mitrovici, rodom iz Kragujevca, koji mi je nekoliko mjeseci prije proglašenja neovisnosti Kosova rekao otprilike sljedeće: “... dosta mi je tih otcepljenja. Neka se odcepila Hrvatska pa neka je i ta Bosna. Tamo bar Republiku Srpsku imamo. Ma, nek’ i to Kosovo ide. Neka nas pet u Srbiji ostane, ali neka smo Srbi i neka se nitko više ne otcepljuje...” Ne pridajem tom navodu važnost veću nego što je ima. Nemoguće je tu izjavu izdignuti na razinu bilo kakve reprezentnosti srbijanskog javnog mnijenja, no ovdje mi dobro služi kao slika jedne frustracije. Zoran Đinđić, ubijeni srpski premijer, pisao je 80-ih godina prošloga stoljeća o Jugoslaviji kao nedovršenoj državi (Đinđić, 2010: 301), a profesor Nenad Dimitrijević ga je parafrazirao i nedovršenom državom proglasio Srbiju.¹⁰ Bez obzira na to što pri tom nije govorio o granicama, mislim da ne trebamo uložiti previše napora da takvo viđenje Srbije prenesemo i u ovu temu. Profesor Veljko Vujačić s Oberlin Collegea u svojoj komparaciji Rusije i Srbije kao dominantnih sastavnica SSSR-a, odnosno SFRJ i njihovih uloga u raspadu spomenutih država Srbiju promatra kao već formiranu republiku, kao praktički nacionalnu državu sa svim potrebnim institucijama (za razliku od tadašnje Rusije) koja, iz ovdje nebitnih razloga, brani opstojnost bivše države. Uvažimo li činjenicu da se Kosovo ipak odvojilo od Srbije, a ne Jugoslavije,

⁹ <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/14603/Dobrica-cosic-za-podjelu-Kosova.html>

¹⁰ <http://www.pescanik.net/content/view/999/133/>, pristupljeno 2. 5. 2010.

možemo reći da Srbija ostaje jedina bivša jugoslavenska republika za koju granice i teritoriji nisu dovršena tema. Kako kaže S. Orlović: “Srbija je neomeđena država. Ona mora da precizira svoje granice i suverenitet...”¹¹ Na stranu vrijednosni sudovi, valja objasniti uzroke spomenutih frustracija. Kako ih “izliječiti”, to jest je li podjela Kosova ono što Srbiji treba da bi kao država postala “dovršena”, barem u teritorijalnom smislu? Nisam siguran da mogu ponuditi odgovor na pitanje koje ovdje postavljam. Ipak, smatram ga važnim jer omogućava pregled i analizu pozitivnih i negativnih aspekata takvog hipotetskog čina.

Kosovo faktički jest podijeljeno jer su u sjevernom dijelu Kosova na svim područjima svakodnevnog života, a osobito obrazovanja, zdravlja, komunikacija i ekonomije, veze mnogo jače s Beogradom nego s Prištinom. Smatram vrlo upitnom mogućnost uspješne integracije tog dijela Kosova s ostatkom države. Tu mir nije osiguran prisutnošću međunarodnih snaga, već dopuštanjem da te veze Mitrovice i Beograda opstojе i da ne slabe. Naravno da je ta tvrdnja podložna osporavanju, ali ni rat u Bosni i Hercegovini nije završio tako da je jednim dano sve, a drugima sve oduzeto. Čak i u ratu posve poraženu stranu teško je posve poniziti bez dugoročno negativnih posljedica. Možda usporedba s Njemačkom nakon 1. svjetskog rata nije najsigurnija, no svejedno mi se čini kako je dovoljno dobra da približi važnost davanja kakve-takve zadovoljštine onima koji su tražili mnogo, a nisu dobili ništa. Nadalje, Kosovo jest bilo dijelom Srbije, a tako se promatra i u Rezoluciji Vijeća sigurnosti UN-a 1244 kojom je određen

¹¹ <http://www.politikolog.com/files/Podela%20Kosova.pdf>, str. 16, pristupljeno 20. 4. 2010.

(početni) status Kosova nakon završetka rata u ljeto 1999. Nisam pravnik i stoga se ne mogu upuštati u ocjenu važnosti tog dokumenta u odnosu na bilo koji drugi niti se mogu vraćati na Ustav SFRJ iz 1974. ili na ukidanje autonomije 1989. godine. Naime činjenica je da je od 1912. Kosovo bilo dio Srbije, promatrali mi to kao "okupaciju" ili "oslobođenje", s različitim stupnjevima autonomije i samouprave. Dakle ako je ta Srbija podijeljena, zbog čega Kosovo ima veće pravo na cjelovitost? Nije li nam, bez obzira na vojvođansko autonomaštvo, trenutno ipak teško zamislivo odvajanje te pokrajine od Srbije? Često se kao argument za kosovsku nezavisnost navodi kako je srbijanski teror nad Albancima na Kosovu odvojio taj teritorij od Srbije i dao mu pravo na odcjepljenje. Uza sve dužno poštovanje prema žrtvama toga terora, ta mi se argumentacija ne čini mnogo drugačijom od one Vuka Draškovića tijekom rata u Hrvatskoj, kada je, reinterpetiram, tvrdio da je granice Srbije nacrtala NDH zločinima nad Srbima i grobovima u koje su imali biti sahranjeni. Uostalom, broj Srba na Kosovu ipak ponešto govori o tome kakav su status ondje imali, te bi se jednak argument mogao iznijeti i kada je u pitanju podjela Kosova.

S druge strane, teško da bismo mogli naći generaciju Albanaca koja nije patila pod srpskom vlašću nad Kosovom. Teror prije NATO-ove intervencije zaista izgleda kao snažan vjetar u prilog nezavisnom Kosovu. Etnička kompaktnost i homogenost albanskog stanovništva, udio u ukupnom broju stanovnika, poseban status Kosova u jugoslavenskoj federaciji u granicama koje nisu ništa manje pravedne ni nepravedne od bilo kojih drugih "administrativnih" granica u bivšoj državi, priznatost u postojećim granicama od strane velikog broja svjet-

ski važnih država i nemoć Srbije da sama bilo što promijeni – sve su to uvjerljivi i snažni argumenti za očuvanje cjelovitosti mlade države. Čak i iz perspektive interesa Srba na Kosovu, nije nimalo lako zaključiti da je podjela osobito povoljno rješenje za njih. Možda za one na sjeveru i jest, ali što bi u tom slučaju bilo sa Srbima koji žive u drugim dijelovima Kosova, a kojih je, uostalom, više? I, na kraju, ali nimalo nebitno, uza sav trud bilo mi je gotovo nemoguće naći izjavu nekog relevantnog predstavnika međunarodne zajednice koji bi istinski zagovarao takvo rješenje. No o tome nešto kasnije.

(Kosovska) Mitrovica već u samom svome imenu nosi simboliku podjele. Dok joj Srbi pridaju i prefiks Kosovska, jasno naznačujući na koju (srbijansku) Mitrovicu misle, jer postoji i Sremska, Albanci taj grad nazivaju jednostavno – Mitrovicom. Na Kosovu nema drugih.

Nekad relativno bogat grad na sjeveru Kosova, danas je podijeljen na dva nejednaka dijela, srpski i albanski. Onaj veći, albanski, nalazi se južno od rijeke Ibar, a sjeverno od te rijeke većinsko je srpsko stanovništvo. Taj dio grada geografski se nastavlja i nadovezuje na općine sa srpskom većinom na sjeveru Kosova – Leposavić, Zubin Potok i Zvečan.¹²

¹² Kada god govorimo o broju stanovnika, nacionalnim udjelima i općenito o statističkim podacima vezanim uz stanovništvo na Kosovu, u pravilu govorimo tek o procjenama. Zadnji pouzdan popis stanovništva na Kosovu proveden je 1981. godine, dakle prije gotovo 30 godina, a onaj iz 1991. Albanci su djelomično bojkotirali. Procjene kojima sam se koristio u ovome radu, a koje se nadovezuju i na ranije službene popise stanovništva, kao i na kombinirane izvještaje OSCE-a te kosovskih institucija i nevladinih organizacija, preuzeo sam s internetskih stranica (navedeno na kraju rada u popisu izvora) institucije Europe-

Srbi su na sjeveru Mitrovice, kao i na cijelome spomenutom području, uspostavili paralelne institucije vlasti, pa tim dijelom grada upravlja gradonačelnik iz redova *Srpske radikalne stranke* (SRS), a u koaliciji s DSS-om. Izbore koji su im donijeli vlast, održane 11. svibnja 2008, UN je proglasio nelegalnima.¹³ No kako bilo, Bajram Rexhepi, službeni gradonačelnik grada, upravlja samo njegovim južnim dijelom. Ondje je na vlasti njegova stranka, *Demokratska partija Kosova*,¹⁴ dok srpskih predstavnika nema u gradskoj skupštini. Fluktucija stanovnika iz jednog u drugi dio grada vrlo je slaba. Sjever i Jug egzistiraju kao dva posve odvojena entiteta, a ne kao jedan te isti grad odijeljen tek premošćenom rijekom. Podjela ovdje jest faktična i očita, no nemamo razloga pretpostaviti da je nužno trajna i neizbrisiva. Mostar je bio podijeljen, prije manje od 20 godina i sasvim porušen grad, pa ipak danas postoji jedna gradska uprava, dok ljudi sve više i sve češće prelaze mostove, doslovno i metaforički. Naravno, ne bez problema, predrasuda, sumnje i nepovjerljivosti, ali Mostar danas nije bosanskohercegovački ekvivalent Mitrovice. Drugim riječima, to što je neki formalno jedinstven teritorij u praksi podijeljen, radilo se o gradu ili državi, ne znači automatski da bi podjelu trebalo formalizirati ako po-

an Centre for Minority Issues (ECMI), koju su 1996. godine osnovala vlade Njemačke, Schleswig-Holsteina (Njemačka) i Danske; više o ECMI-u na stranici: <http://www.ecmi.de/rubrik/3/in+english/>, pristupljeno 6. 5. 2010.

¹³ http://www.ecmi-map.com/map/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=45&Itemid=78, pristupljeno 5. 5. 2010.

¹⁴ PDK; prema nazivu na albanskome jeziku: *Partia Demokratike e Kosoves*.

stoje ikakve šanse da se za sve stanovnike stvore (pred)uvjeti za suživot.

Je li podjela Kosova fantazija nekoliko ideologa, geopolitičkih stručnjaka i "stručnjaka" ili postoje zagovornici te ideje i među srpskim političarima, osobito vladajućima? Tko se protivi podjeli? Kakav je stav međunarodne zajednice? Sve su to pitanja na koja valja pokušati odgovoriti ako ovu temu želimo učiniti relevantnom.

Srbijansko "Ministarstvo za Kosovo i Metohiju" nam samim svojim postojanjem ukazuje da je riječ o prioritetnom političkom pitanju za Srbiju. Traženje sličnog primjera posebnog ministarstva u nekoj zemlji za jedan dio te zemlje ili pak za susjednu državu (ovisno o kutu gledanja) nije rezultiralo uspjehom. Predsjednik Srbije Boris Tadić, kao i ministar vanjskih poslova Vuk Jeremić, vrlo često daju izjave koje se tiču Kosova i srbijanskog stava u vezi s njim, te stoga nije teško zaključiti što "službeni Beograd" misli o tome. Tako je predsjednik u jednoj od mnogobrojnih izjava o toj temi, 6. svibnja 2010. u Požarevcu na proslavi 180. obljetnice Garde Vojске Srbije, rekao da se Srbija "nikada ni po koju cenu neće odreći svog integriteta na Kosovu i Metohiji",¹⁵ a Vuk Jeremić je pak u studenome 2009. u Europskom parlamentu u Bruxellesu rekao da "Srbija nikada neće priznati jednostrano proglašenu nezavisnost Kosova".¹⁶ U lipnju 2011. Boris Tadić je nakon sastanka s predsjednikom Europskog Vijeća Hermanom Van Rompuyem rekao

¹⁵ <http://www.kim.gov.rs/Vesti+Dana/1143/I+Evropska+unija+i+Kosovo.shtml>, pristupljeno 11. 5. 2010.

¹⁶ <http://www.kim.gov.rs/Vesti+Dana/648/Srbija+nikada+nece+priznati+Kosovo.shtml>, pristupljeno 11. 5. 2010.

kako "ima nekih europskih zemalja koje bi htjele da jedan od uvjeta Srbiji za članstvo bude i priznanje neovisnog Kosova. No, to se neće nikada dogoditi. Mi nećemo priznati neovisno Kosovo. To je crvena crta preko koje nećemo preći ma kakve god okolnosti bile".¹⁷ Takvih i sličnih izjava mogli bismo navesti još mnogo i sve bi nam kazivale isto – da Srbija Kosovo smatra svojim integralnim dijelom i da ga se ne namjerava odreći. Je li moguće da je riječ tek o zatvaranju očiju pred činjenicama, tj. pred ireverzibilnom nezavisnošću Kosova? Smatram da se ovdje ipak radi o nečem drugom, točnije, o zauzimanju maksimalističkih pozicija uoči očekivanih novih pregovora o statusu Kosova. Nebrojeno su puta srbijanski državni dužnosnici izjavili da su spremni na kompromis te da albanska strana, inzistirajući na neovisnosti, sprečava bilo kakav dogovor prihvatljiv objema stranama. No što Srbija očekuje od tih pretpostavljenih pregovora? Svaki pomak u odnosu na trenutno stanje čini se kao dobitak. Iako u službenim stavovima državnih dužnosnika podjela kao rješenje nije često isticana, ministar Jeremić je na eksplicitno novinarsko pitanje bi li Srbija razmotrila eventualnu podjelu Kosova odgovorio da je "osnovni razlog zbog kojeg je propala prethodna runda pregovora ... (taj) što su pregovaračke strane unapred izricale šta mora biti ishod procesa",¹⁸ a zatim dodao: "Ne smemo ponoviti istu grešku ukoliko želimo da stignemo do kompromisnog rešenja".¹⁹ Taj odgovor implicira da

je podjela, ako ništa više, a ono sigurno jedna od opcija za srpsku stranu.

Svaki pregovori uključuju najmanje dvije strane, a kad je riječ o Kosovu, možemo govoriti i o više njih, pa je važno imati na umu pozicije ostalih zainteresiranih. Ponajprije, tu mora biti riječi o kosovskim Albancima, odnosno njihovim političkim predstavnicima. Njihova retorika ostavlja mnogo manje prostora za uključenje podjele među opcije rješavanja problema Kosova. Još i prije neovisnosti, a osobito danas, više od tri godine nakon njezina proglašenja, predsjednik Kosova Fatmir Sejdiu, kao i premijer Agim Ceku, jasno su davali do znanja da podjela zemlje ne dolazi u obzir. Kao primjer neka posluži sljedeća, posve jasna rečenica kosovskog predsjednika otprije nepune četiri godine: "Mogućnost podjele Kosova (je) neprihvatljiva i... njegova (je) teritorijalna cjelovitost neprikosnovenā".²⁰ Može li se onda sada, kada iza sebe imaju priznanje velikih i važnih država i gotovo četverogodišnje razdoblje samostalnosti, očekivati da će biti popustljiviji kad je riječ o suverenitetu nad cijelim teritorijem? Ne postoji niti jedna država na svijetu koja nudi svoj teritorij nekome drugome ili ga s lakoćom i voljno daje, pa se tako ne može očekivati da bi nositelji kosovske politike mogli u bilo kojem trenutku biti blagonakloni spram te opcije. Pritisak izvana ili rat jedini su meni vidljivi razlozi koji bi albansku stranu mogli privoljeti na pregovore koji bi na bilo koji način doveli u pitanje već postignuto. Što zbog uglavnom miroljubive retorike vodećih ljudi na objema stranama, što zbog prisutnosti međunarodnih

¹⁷ <http://dalje.com/hr-svijet/boris-tadic--koso-vo-nikada-necemo-priznati-pa-ni-za-clanstvo-u-eu/362957>, pristupljeno 2. 7. 2011.

¹⁸ <http://www.kim.gov.rs/Intervju/785/Ocekujem+nastavak+pregovora+o+Kosovu.shtml>, pristupljeno 17. 4. 2010.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ <http://www.jutarnji.hr/sejdiu--podjela-kosova-neprihvatljiva/231659/>, pristupljeno 17. 4. 2010.

snaga i pretpostavljene spremnosti da se eventualni novi sukob spriječi u začetku, mislim da rat više nije vjerojatan. Ipak, nakon svega što se događalo na prostoru bivše Jugoslavije u zadnjem desetljeću prošloga stoljeća, bilo bi sasvim neozbiljno u potpunosti odbaciti mogućnost sukoba slabijeg intenziteta. U takvom bi se, možda i insceniranom kratkotrajnom sukobu sasvim sigurno otvorio prostor za hitne pregovore, te bi se tražila nova rješenja. Ne želeći dalje zalaziti u sferu nagađanja i pretpostavki, obratimo pažnju na drugi mogući uzrok pristanka kosovskih Albanaca na pregovore i potencijalne ustupke.

Ratni sukobi u Hrvatskoj ili Bosni i Hercegovini nisu riješeni samo direktnim pregovorima sukobljenih strana ni (isključivo) vojnim pobjedama jednih nad drugima, već važnim i vidljivim posredstvom i uključenošću međunarodne zajednice.²¹ O tome se radi i kada govorimo o Kosovu, te ako ikada dođe do ponovnih pregovora Beograda i Prištine, ne ostavljam mnogo prostora dvojicama da u tome procesu neće biti sami. Kakav je (bio) prevladavajući stav međunarodne zajednice, vidljivo je iz same činjenice da je Kosovo ostvarilo željenu nezavisnost. Osobito značajnu podršku pružile su mu Sjedinjene Američke Države, dok je glavna svjetski važna drža-

va protivnik neovisnosti bila – Rusija. Ne ulazimo u ruske unutarnjopolitičke razloge podrške Srbiji u ovome slučaju, no govoreći o nezavisnom Kosovu, stalni ruski predstavnik pri NATO-u u Beogradu je ne tako davno izjavio: “Takva banditska tvorevina ne može da opstane. Srbija će povratiti svoje pravo.”²² Ton izjave je takav da se može interpretirati i kao prigodno podilaženje i izgovaranje onog za što je Dmitrij Rogozin smatrao da je jednostavno poželjno reći u danom kontekstu (slika 1, vidi priloge na kraju). Još prije tri godine prostor za (eventualnu) podjelu ostavio je i specijalni izaslanik EU-a za Kosovo Peter Feight. “On je rekao da izjava generalnog tajnika UN Ban Ki Moona, o tome da će Srbiji dozvoliti opstanak statusa quo na određeno vrijeme u većinskim srpskim općinama, ostavlja prostor službenom Beogradu da upravlja sjevernim Kosovom i postigne funkcionalnu podjelu Kosova.”²³ To ni tada, kao ni danas ne znači, ali i ne isključuje formalnu, teritorijalnu podjelu među dvjema državama. Ono što ipak govori jest da je ta ideja na određen način ipak prisutna i na Zapadu, odnosno da postoji svijest o važnosti pružanja mogućnosti kosovskim Srbima da se ne osjećaju otrgnutima od svoje zemlje, već da s vremenom lakše prihvate novu političku realnost, ma kakva ona u danom trenutku bila. Stav međunarodne zajednice prema Kosovu nikada nije bio ni jednoglasan ni jednoznačan. Nemamo razloga vjerovati kako je trenutno prevladavajuće mišljenje da je za stabilnost Jugoistočne Europe kosovska neza-

²¹ Nemoguće je jednoznačno odrediti pojam “međunarodna zajednica”. Smatram da je to promjenjiva kategorija i da ne uključuje uvijek iste države ili druge političke organizacije (EU, UN, NATO...), kao što nužno ne uključuje ni sve države svijeta. U ovom kontekstu pojam upotrebljavam podrazumijevajući uglavnom stalne članice Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda i Europsku Uniju, uvažavajući preklapanja (Francuska, Velika Britanija) te veću političku snagu pojedinih država u odnosu na druge.

²² <http://www.kim.gov.rs/Vesti+Dana/1136/Srbija+ce+povratiti+svoje+pravo+na+Kosovo.shtml>, pristupljeno 13. 5. 2010.

²³ <http://limun.hr/main.aspx?id=297881>, pristupljeno 11. 4. 2010.

visnost dobro rješenje, ujedno i nepromjenjivo. "Očuvanje postojećih granica" opstoji gotovo kao krilatica zadnjih 20-ak godina, koliko pratimo raspad nekadašnjih socijalističkih država u Europi. U promijenjenim okolnostima, radilo se o mišljenju Međunarodnog suda pravde u Haagu, promjeni američke politike zbog nekog drugog, "važnijeg" rata i područja svijeta, jačanju ruskog utjecaja i interesa na ovom prostoru, nezainteresiranosti ili zamoru Europske Unije zbog bilo kakvih unutarnjih i/ili inih razloga, ovisnosti Kosova o gospodarskom i komunikacijskom potencijalu Srbije ili kojem drugom mogućem uzroku poremećaja trenutnog odnosa snaga, sasvim je razumno ostaviti otvoreno pitanje budućih međunarodnih inicijativa i reakcija kada je riječ o Kosovu i (održivom) miru u tom dijelu Balkana.

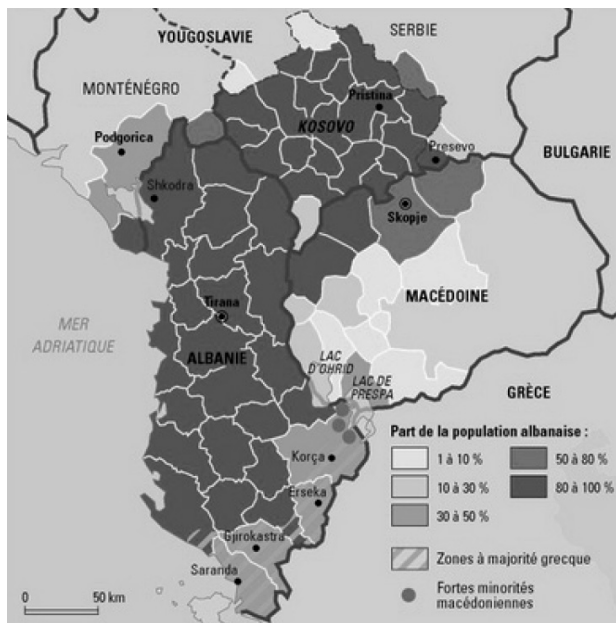
4. Zaključak

Tezu da je "sve počelo na Kosovu, a na Kosovu će i završiti" čuli smo mnogo puta od raspada SFRJ. Problem je s tom i sličnim tezama u tome što je teško odrediti kada je sve počelo, a još teže predvidjeti kada će i kako završiti. Uostalom, kako sam u uvodu ovoga rada napisao, države i granice što ih omeđuju ne smatram vječnima. Na takav me zaključak ne navode ni anarhističke ideje ni pretenzije na crtanje "drugih", "boljih" i "pravednijih" granica, već povijesne činjenice o propalim carstvima, kraljevinama, pa i modernim državama, uz bezbrojna pomicanja granica, iseljavanja i doseljavanja stanovništva te sve druge mijene, uočljive ako promatramo bilo koje društvo kroz povijest. Tematiziranje podjele Kosova stoga vidim aktualnim u trenutku kada je ta država tek u povojima, a funkcionalno i etnički jest podijeljena, pa središnja vlast nema kontrolu nad ci-

jelim državnim teritorijem. Osnovana je i pretpostavka da su novi pregovori o Kosovu mogući, što otvara prostor brojnim potencijalno drugačijim rješenjima problema od sadašnjeg ili trenutnog. Republika Hrvatska više od šest godina nakon proglašenja svoje neovisnosti nije bila cjelovita, dok je dvije godine nakon osnutka trećina teritorija bila izvan ustavno-pravnog okvira države. Drugim riječima, ovaj rad nije prijedlog ni program javnog zagovaranja, već pokušaj analize jednog složenog problema. To što Kosovo nije cjelovito u punom smislu riječi ne znači da to neće postati. No, isto tako, to što je od velikog broja država priznato, u svojim sadašnjim granicama, ne mora značiti da će takvim i ostati pod eventualnim promijenjenim okolnostima. Kosovo je država s bezbrojnim problemima, etničkim konfliktom iza sebe i napetošću protkanom svakodnevicom. Scenarij podjele izgledan je koliko i brojne druge opcije daljnjeg razvoja tamošnje situacije. (Teritorijalna) autonomija Srba na sjeveru zemlje u tom mi se kontekstu čini, barem zasad, najizglednijim (privremenim) rješenjem. Neodgovorenim sam ostavio pitanje s početka – "bi li podjela Kosova bila srpska politička pobjeda i izvlačenje maksimuma iz izgubljene bitke ili bi baš takav rezultat značio prihvatanje poraza i gubitka ostalog dijela tog teritorija, koji smatraju dijelom svoje zemlje?". Jednoznačan odgovor ne mogu dati ni nakon istraživanja ove teme, jer bi se lako mogao okarakterizirati kao nagađanje o pretpostavljenoj reakciji srpskog naroda i političke elite. Ono što ipak smatram izvjesnim jest da se politički (ne)uspjeh uvijek vrednuje u odnosu na ostvarivo i moguće. Ljepše rečeno: "Prosudi svoj uspjeh po onome čega si se morao odreći da bi to postigao".

PRILOZI

Karta 1. Etnička rasprostranjenost Albanaca na Kosovu, u Makedoniji i Albaniji

Slika 1. Natpis u sjevernom dijelu (Kosovske) Mitrovice: “RUSIJO, POMOZI!”

LITERATURA

- Banac, Ivo (1995) *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Durieux, Zagreb.
- Cipek, Tihomir i Josip Vrandečić (ur.) (2007) *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb.
- Đinđić, Zoran (2010) *Jugoslavija kao nedovršena država* (Izabrana dela Zorana Đinđića; knj. 1), Narodna biblioteka Srbije: Fond "Dr. Zoran Đinđić", Beograd.
- Malcolm, Noel (2000) *Kratka povijest Kosova*, DANI, Sarajevo (siječanj); u originalu: *Kosovo: A Short History*, prvi put objavljeno u Velikoj Britaniji, Macmillan, 1998.
- Orlović, Slaviša (2010) *Kosovo i Metohija – između obećane nezavisnosti i faktične podele*, preuzeto sa stranice: <http://www.politikolog.com/files/Podela%20Kosova.pdf>, pristupljeno 20. 4. 2010.
- Slukan Altić, Mirela (2006) *Povijesna geografija Kosova*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
- Smith, Anthony D. (1991) *National Identity*, Harmondsworth.
- The Independent International Commission on Kosovo (2000) *Kosovo report; Conflict, International Response, Lessons Learned*, Oxford University Press, New York.
- Vujačić, Veljko (2010) *Perceptions of the State in Russia and Serbia: The Role of Ideas in Soviet and Yugoslav Collapse*, preuzeto sa stranice: <http://www.la.wayne.edu/polisci/dubrovnik/readings/vujacic.pdf>, pristupljeno 10. 4. 2010.
- Internetske stranice**
- <http://www.pescanik.net/content/view/999/133/>, pristupljeno 2. 5. 2010.
- <http://www.bitno.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/kosovo-iscrpljuje-srbiju>, pristupljeno 11. 4. 2010.
- <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/14603/Dobrica-cosic-za-podjelu-Kosova.html>, pristupljeno 11. 4. 2010.
- <http://feral.audiolinux.com/tpl/weekly1/article.tpl?IdLanguage=7&NrIssue=1168&NrSection=15&NrArticle=17525>, pristupljeno 2. 5. 2010.
- http://www.ecmi-map.com/map/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=45&Itemid=78, pristupljeno 5. 5. 2010.
- <http://www.kosovothanksyou.com/>, pristupljeno 11. 4. 2010.
- <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,5362304,00.html>, pristupljeno 11. 4. 2010.
- <http://www.nacional.hr/clanak/42890/krajni-cilj-vlade-je-podjela-kosova>, pristupljeno 11. 4. 2010.
- <http://www.seebiz.eu/hr/politika/milorad-dodik-podjela-kosova-jedino-realna,70751.html>, pristupljeno 11. 4. 2010.
- <http://dalje.com/hr-svijet/kather--podjela-kosova-nije-dobro-rjesenje/76400>, pristupljeno 13. 4. 2010.
- <http://dnevnik.hr/vijesti/svijet/podjela-kosova-sve-bliza.html>, pristupljeno 13. 4. 2010.
- <http://www.jutarnji.hr/sejdiu--podjela-kosova-neprihvatljiva/231659/>, pristupljeno 17. 4. 2010.
- <http://www.vecernji.hr/vijesti/srbimabih-treba-neovisnost-a-kosovu-podjela-clanak-106>, pristupljeno 15. 4. 2010.

- <http://www.ezadar.hr/clanak/pristina-unmik-protiv-podjele-kosova>, pristupljeno 15. 4. 2010.
- <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/14603/Dobrica-cosic-za-podjelu-Kosova.html>, pristupljeno 15. 4. 2010.
- <http://www.monitor.hr/vijesti/plan-podjele-kosova-na-pet-albanskih-i-trisrpska-kantona/54033/>, pristupljeno 15. 4. 2010.
- <http://www.slobodnadalmacija.hr/Dubrovnik/tabid/75/articleType/ArticleView/articleId/24358/Default.aspx>, pristupljeno 15. 4. 2010.
- <http://limun.hr/main.aspx?id=297881>, pristupljeno 11. 4. 2010.
- <http://www.kim.gov.rs>, pristupano 27. 4. 2010. – 10. 5. 2010.
- <http://dalje.com/hr-svijet/boris-tadic--kosovo-nikada-necemo-priznati-pa-ni-za-clanstvo-u-eu/362957>, pristupljeno 2. 7. 2011.

Ostalo

Ljetno sveučilište u (Kosovskoj) Mitrovici, *Uvod u međunarodne odnose*, od 14. 7. do 29. 7. 2007. godine.

Međunarodna konferencija *Kosovo i Metohija kao globalni problem* u organizaciji Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, od 14. 11. do 18. 11. 2007.